

Miskei Antal

Egy mezőváros kézműipara a 15–16. században (Adatok Ráckeve középkori ipartörténetéhez)

Ráckeve a Csepel-sziget délkeleti részén, a Duna kisebbik ága mellett fekszik. Az 1440-ben ideiglenesen létrehozott telehely hamarosan állandó lakóhelyévé vált az ide érkezett, zömében szerb, kisebb részben dalmát és magyar telepeseknek, akiket a környező falvak lakossága összefoglaló néven „*rácoknak*” (Rascianus) nevezett. A jövevényekre alkalmazott gyűjtőnév a mezőváros nevének előtagjává alakult.¹

A 15. század derekán megszületett település gazdasági életében a legújabb kor kezdetéig fontos szerepet töltött be a kézműipari termelés. Ötvösök, szűcsök, mészárosok, molnárok, szabók és építőmesterek a középkorban nagy közmegebecsülésnek örvendtek, s így közülük többen bekerültek a mezőváros önkormányzatába. Az esküdt előljárók között találjuk 1514-ben Szűcs Pétert,² 1536-ban Kómúves

Pétert és Ötvös Pétert.³ 1525-ben Ráckeve bíróját Dinko Sartornak (Szabónak) hívták. Reneszánsz címerpajzzsal díszített vörösmárvány sírlapja az Istenanya elszenderedése-templom pronaoszában található. Latin nyelvű felirata így hangzik: PRUDENS AC CIRCUMSPECTUS SARTOR ANNO I D 525. A sírlapot feltehetően az esztergomi Bakócz-kápolna építésénél is dolgozó firenzei

Település	1546		
	Családfők száma	Iparosok száma	Iparosok %
Buda	390	94	24,1%
Buják	36	4	11,1%
Cegléd	199	21	10,5%
Földvár	131	27	20,6%
Kecskemét	295	50	16,9%
Nagykőrös	157	11	7,0%
Nagymaros	94	19	20,2%
Óbuda	63	5	7,9%
Pest	122	32	26,2%
Ráckeve	536	151	28,1%
Szecső	48	10	20,8%
Vác	213	49	23,0%
Vál	143	10	6,9%
Visegrád	24	9	37,5%

1/1 táblázat: Iparosok a Budai Szandzsák hászvárosaiban
KÁLDY-NAGY Gyula: *Kanuni devri Budin tahrir defteri* (1546–1562), Ankara, 1971. 7-18. 36-38. 59-61. 69-73. 85-95. 116-121. 168-169. 184-187. 189-190. 297-300. 302-305. és 328-335. (továbbiakban: KÁLDY-NAGY 1971) KÁLDY-NAGY Gyula: *A Budai Szandzsák 1559. évi összeírása*. Budapest, 1977. 35-40. 52-53. 67-68. 73-74. 78-80. 84-85. 153-155. 159-161. 173-177. 203-208. 239. 247-249. és 261-267. *Pest megye múltjából* 3. (továbbiakban: KÁLDY-NAGY 1977).

¹ Árpád Múzeum, Ráckeve. Dokumentációs gyűjtemény. (továbbiakban: ÁM Dok. gyűjt.) 69. 9. MAGDICS István: *Diplomatarium Ráczeviense*. Ráczevei Okmánytár. Székesfehérvár, 1888. 23-24. (továbbiakban: MAGDICS 1888). Feldolgozva: MISKEI Antal: *Egy királyi mezőváros születése a 15. század derekán* (Adalékok Ráckeve középkori történetéhez). IN: GEBEI Sándor - MAKAI János - BARTÓK Béla (szerk): *Történezként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*, Eger, 2009. 11-21.

² Magyar Országos Levéltár. Diplomatai Levéltár. (továbbiakban: MOL DL) 106 083. *Protocollum Budense*, 1514. március 22.

³ ÁM Dok. gyűjt. 69. 33. és 69. 34. MAGDICS (1888): 68. 70.

származású Johannes Fiorentinus faragta, aki egyebek mellett Sóvágó Miklós (*Nicolaus Sóvágó*) ráckevei polgár sírkövét is elkészítette.⁴

A jómódú Ötvös család egyik tagját, Ötvös Istvánt 1508-ban kereskedőnek (*mercator*) nevezik a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei.⁵ Valószínűleg rokona volt Ötvös Miklósnak, akit 1516-ban a megtisztelő *circumspectus* (körültekintő) címmel illették.⁶ Ötvös Péter jelenléte az előljárók között az ötvösség tekintélyére enged következtetni.

A szakma, akárcsak a kőművesmesterség, tipikus (mező)városi iparágnak számított, hiszen mesterei a jobb értékesítési lehetőségeket biztosító településeken telepedtek le. Az igényesebb megrendelők a főnemesség és a birtokos nemesség tagjai közül kerültek ki, de az ipari termékek fogyasztói között szép számmal akadtak előkelő polgárok is.⁷

Az 1470-es évekből származó bírósági határozat a ráckevei mészárszékek helyzetét szabályozta. A statútum kimondta, hogy a mészárosok a közterületen létesített mészárszékeket nem adhatják el idegeneknek (*macella in terra communi constructa personis extraneis vendere minime possint*), csak a bírának, illetve a város közösségének. Ha ökröket, juhokat vagy bárányokat akarnak vágni, akkor azokat kötelesek a Dunánál elhelyezett bódékban tartani. Marhahúst a bírák által megszabott áron lehetett eladniuk. Idegen mészárosok csak szombatonként árulhattak húst, bőroket és füleket, a hét többi napján viszont szigorúan tiltották azok értékesítését.

A rendelkezés alapján nyilvánvaló, hogy a mezőváros tanácsa a magánkézbe került mészárszékeket köztulajdonba kívánta venni, s a húselállítás érdekében az idegen mészárosoknak szombatonként is engedélyezte az áruk forgalmazását. A mészárszék tulajdonosok közül egy festő (Képiró Demeter), két halász (Halász Péter és Halász Pál) és egy szintén nem Mészáros vezető-

Település	1559		
	Családfők száma	Iparosok száma	Iparosok %
Buda	331	79	23,8%
Buják	49	5	10,2%
Cegléd	215	15	6,9%
Földvár	110	17	15,4%
Kecskemét	407	81	19,9%
Nagykőrös	119	6	5,0%
Nagymaros	194	42	21,6%
Óbuda	60	4	6,6%
Pest	110	37	33,6%
Ráckeve	598	162	27,1%
Szecső	39	6	15,3%
Vác	370	83	22,4%
Vál	83	7	8,4%
Visegrád	24	9	37,5%

1/2. táblázat: Iparosok a Budai Szandzsák hászvárosaiban

⁴ BALOGH Jolán: *Az esztergomi Bakócz kápolna*. Budapest, 1955. 40. ENTZ Géza: *Ráckeve*. IN: DECSÉNYI Dezső (szerk): *Pest megye műemlékei*. II. kötet. Budapest, 1958. 25. Magyarország műemléki topográfiája V. FEUERNÉ TÓTH Rózsa: *Reneszánsz építészet Magyarországon*. Budapest, 1977. 22.

⁵ MOL DL 36 399.; A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). II. kötet. Közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta: JAKÓ Zsigmond. Budapest, 1990. 284. Nr. 3477. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok.

⁶ MOL DL 106 083. *Protocollum Budense*, 1516. július 26.

⁷ ÁM Dok. gyűjt. 69. 34.; *Magdics*, 1888. 70. p.

nevet viselő személy (István Péter) jelent meg a tárgyaláson. Ráckeven tehát a 15. század második felében – minként a legtöbb királyi városban is – a mészárszékek szabad adásvétel tárgyát képezték.⁸

A török idők első fele kézműipari termelésének legjobb forrásait az 1546. az 1559. és az 1562. évi szandzsákösszeírás névanyaga szolgáltatja. A forrástípus felhasználásakor óvatosan kell eljárni, mert a 16. században a foglalkozásra utaló nevek nem minden esetben fedték viselőik mesterségét, így a levont következtetések inkább egy bizonyos irányba mutató feltevéseknek, s nem végleges megállapításoknak tekinthetők.

Település	1562		
	Családfők száma	Iparosok száma	Iparosok %
Buda	250	77	30,8%
Buják	69	12	17,4%
Cegléd	183	17	9,2%
Földvár	106	23	21,6%
Kecskemét	400	72	18,0%
Nagykőrös	180	24	13,3%
Nagymaros	213	46	21,6%
Óbuda	40	5	12,5%
Pest	98	36	36,7%
Ráckeve	746	202	27,1%
Szecső	46	8	17,3%
Vác	248	61	24,6%
Vál	80	15	18,7%
Visegrád	-	-	-

1/3. táblázat: Iparosok a Budai Szandzsák hászvárosaiban

A kutatók többsége egyetért abban, hogy a tárgyalt időszakban a magyar névadási gyakorlat még nem szilárdult meg, vagyis az apa vezetékneve nem szállt át automatikusan gyermekeire. Mivel az utódok nem szüleiktől örökölték, hanem környezetüktől kapták a nevüket, az iparosnevet viselő személyekről erősen gyanítható, hogy kézművesek, szakmájukat hivatásszerűen, esetleg alkalmilag üző mesteremberek voltak. Munkájuk mellett természetesen művelhettek földet, termeszthettek szőlőt és tarthattak állatokat is, amennyiben jövedelmüket agrártermeléssel, mezőgazdasági tevékenységgel akarták kiegészíteni. Éppen ezért bármilyen kockázatos vállalkozás a defterek megszólaltatása, ehhez a módszerhez kell folyamodnunk, noha tisztában vagyunk azzal, hogy az így kapott eredmények és a tényleges iparúzők között a valóságban több helyen is eltérés lehetett.⁹

Az iparosnevek megoszlását szemléltető táblázat adatai szerint 1546-ban 151, 1559-ben 162, 1562-ben 202 iparos lakott Ráckeven. Ha a kézművesek arányát nézzük, akkor a hászvárosok között Pest (1546: 26,2%, 1559: 37%, 1562: 36%), Buda (1546: 24,1%, 1559: 23,8%, 1562: 30,8%) és Ráckeve a sorrend (1546: 28,9%, 1559: 26,2%, 1562: 27,4%), majd Vác (1546: 23%, 1559: 22,4%, 1562:

⁸ KOVACHICH Martinus Georgius: *Formulae solennes styli*. Pesthini, 1799. 224-225. KUBINYI András: *A középkori Magyarország középkeleti része városfejlődésének kérdéséhez*. IN: CSORBA Csaba (szerk.): *Borsodi Levéltári Évkönyv V*. Miskolc, 1985. 54.

⁹ SZÉKELY György: *Középkori kézműves foglalkozások és a családnevek kialakulása*. IN: IMRE Samu és SZATHMÁRI István (szerk.): *A magyar nyelv története és rendszere*. Budapest, 1967. 206-210. SZAKÁLY Ferenc: *Magyar kézművesség a XVI. századi hódoltsági mezővárosokban*. IN: NAGYBÁKAY Péter - NÉMETH Gábor (szerk.): *V. Kézművesipartörténeti szimpózium Veszprém, Veszprém, 1985. 7-11.* (továbbiakban: SZAKÁLY 1985).

24,6%), Nagymaros (1546: 20,2%, 1559: 21,6%, 1562: 21,6%) és Dunaföldvár (1546: 20,6%, 1559: 15,4%, 1562: 21,6%) következnek. Könnyen megeshet, hogy a számok félrevezetőek, és néhány iparos valóban nem minősült szakmabelinek, illetve, hogy egy-két iparost nem foglalkozás néven jegyezték fel, ám ezek a különbségek összességében kiegyenlíthették egymást. Még inkább vonatkozik ez a szerbekre, akik esetében a fenti műveletet nem lehetett maradéktalanul elvégezni.¹⁰

Ráckeven 1562-ben 202 kézműves tevékenykedett állandó vagy alkalmi jelleggel. Majdnem annyi, mint Budán, Vácott és Kecskeméten együttvéve. Ez a tény már önmagában is a település gazdasági erejét érzékelteti. Az erre járt utazók közül Wolf Andreas Steinach 1583-ban „nagy mezőváros”-ként emlegette Ráckevét, ahol „sok a kézműves.”¹¹ De Zara tatai kapitány is kiemelte, hogy a budai pasa 1546-ban a Csepel-szigetről rendelt fel iparosokat a tartomány székhelyére, amikor a megrongált ágyúkat ki kellett javítani.¹²

A kézműipar fejlettségi szintjének legalább olyan fontos mutatója az iparágak száma, mint az iparosnevek gyakorisága (mellékelt táblázat). A kimutatások szerint az öt vezető hászvárosban átlagosan 21-36 iparág különült el egymástól: Budán 36, Ráckevén 32, Vácott 26, Pesten és Kecskeméten 21-21 mesterség. A többi hódoltsági mezővárosban ugyanekkor 20-25 szakma

Település	Iparágak száma				
	1546	1559	1562	Átlag	Összes
Buda	30	26	23	26	36
Buják	4	4	6	5	6
Cegléd	7	6	8	7	10
Földvár	11	7	8	9	11
Kecskemét	16	20	18	18	21
Nagykőrös	5	5	11	10	13
Nagymaros	7	13	14	11	15
Óbuda	5	3	5	4	9
Pest	18	17	14	16	21
Ráckeve	26	26	26	26	32
Szecső	5	3	3	4	5
Vác	15	21	20	19	26
Vál	7	6	7	7	9
Visegrád	5	5	-	5	5

Iparágak a Budai Szandszák hászvárosaiban, 1546-1562. A táblázat az 1/1. ábrában feltüntetett kiadványok alapján készült.

létezett, a kézműves családfók aránya pedig az összlakosságon belül körülbelül 25 %-ot ért el. Azaz alig többet, mint a 15. század végén.¹³

¹⁰ MÉSZÁROS László: *Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén*. IN: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából*. II. kötet. *A késői feudalizmus kora*. Kecskemét, 1979. 99-101. ZIMÁNYI Vera: *Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig*. IN: Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története 1526-1686*. 3/1. Budapest, 1987. 382-383.

¹¹ TARDY Lajos: *Régi hírünk a világban*. Budapest, 1979. 127.

¹² TAKÁTS Sándor: *Rajzok a török világból*. II. kötet. Budapest, 1915. 178. 1. jegyzet

¹³ MAKKAI László: *A magyar városfejlődés és városépítés történetének vázlatja*. Budapest, 1963. 35. BÁCSKAI Vera: *Magyar mezővárosok a XV. században*. Budapest, 1965. 35. SZAKÁLY Ferenc: *Zur Kontinuitätsfrage der Wirtschaftsstruktur in den ungarischen Marktflecken unter der Türkenherrschaft*. IN: von Othmar PICKL (Hrsgg.): *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposiums zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas* (5. bis 10. Oktober 1970). Graz, 1971. 243-246. (Grazer Forschungen. Band 1.) (továbbiakban: SZAKÁLY 1971). SZAKÁLY (1985): 17-24. ENGEL Pál - KRISTÓ Gyula - KUBINYI András: *Magyarország története 1301-1526*. Budapest, 1998. 290.

Az iparosnevek kicserélődéséről készített táblázatból jól kivehető, hogy a korábbi időszakban tapasztalt növekedés nem az iparágak megoszlásából – idegen szóval: differenciálódásából – fakadt (3. Táblázat). 1559-ben ugyanis a 162 kézművesből 82 személyt (54,3%) újonnan vettek nyilvántartásba. Budán ez az arány 46,8%-ot, Nagymaroson 66,6%-ot, Kecskeméten 70,3%-ot, Pesten 75,6%-ot, Vácott 78,3%-ot tett ki. Amennyiben ezek a mutatók ténylegesen – vagy akár nagyvonalakban is – az iparosok vándormozgalmára utalnak, akkor Ráckeve kézműipari termelésében nem minőségi, hanem mennyiségi változás történt, s ez jórészt a falusi iparosok beáramlásának tudható be.

Település	1559		
	Régi iparosok	Új iparosok	Összes
Buda	42	37	79
Buják	1	4	5
Cegléd	10	5	15
Földvár	12	5	17
Kecskemét	24	57	81
Nagykőrös	2	4	6
Nagymaros	14	28	42
Óbuda	3	1	4
Pest	9	28	37
Ráckeve	75	82	157
Szecső	5	1	6
Vác	18	65	83
Vál	7	-	7
Visegrád	9	-	9

A Budai Szandzsák házvárosaiban élő iparosainak migrációja (1546-1559). KÁLDY-NAGY (1971): 85-95. KÁLDY-NAGY (1977): 261-267.

A hazai kézművesek a 14-16. század folyamán céhekbe tömörültek. A céh a középkorban az azonos mesterséget űző iparosok érdekvédelmi szervezete volt. Az egy szakmához tartozókat egyesítette, hogy számukra nyersanyagot és megfelelő piacot biztosítson. Elsőrangú feladatának tekintette, hogy a céhtagokat megvédje a kereskedők és a kontárok (céhen kívüli iparúzők) részéről fenyegető külső, valamint a szakmabeliek között fellépő belső verseny ellen. A céhszabadványok aprólékosan szabályozták a termelés és az értékesítés egész folyamatát, beleértve a késztermékek árát is. A céhek élén a céhmesterek álltak, akik saját műhelyükben, saját szerszámaikkal, nyersanyagukkal dolgoztak. Családtagjaikon kívül legények (segédek) és inasok (tanulók) segítették munkájukat.¹⁴

A meglehetősen szűkszavú forrásokból annyit szűrhetünk le biztosan, hogy Ráckeven a török időkben mindössze két szakma céhesedett: a szabóké és a csizmadiáké. Ráadásul azok is a 17. században. A fényes múltra visszatekintő szabók 1657-ben kapták meg céhlevelüket, de 1708. július 1-jén már szükségét érezték annak, hogy megújíttassák.¹⁵

A vonatkozó rész Kubinyi András munkája. BÁCSKAI Vera: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest, 2002. 49.

¹⁴ GYIMESI Sándor: *Magyar gazdaságtörténet 1848-ig*. Szerk.: Pach Zsigmond Pál. Budapest, 1989. 20. BUZA János: *A török kori Magyarország gazdaságtörténete*. IN: Honvári János (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, 1996. 127. (BUZA 1996).

¹⁵ GALGÓCZY Károly: *Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája*. I. Budapest, 1876. 100. KOVÁCS Józsefné: *A Csepel-szigeti céhes ipar múltjából*. IN: *Tanulmányok a ráckevei járás múltjából*. Ráckeve, 1972. 55.

A mezővárosnak négy alkalommal főbíró adó csizmadiák jelentőségére a kecskemétiak is felfigyeltek: 1656. július 4-én átvették a céhszabályzatukat (*articulus*), és huszonegy évvel később, 1677-ben a település két földesurával, Wesselényi Ferencsel és Koháry Istvánnal is átírták.¹⁶ A nemesi címmel büszkélkedő Csizmadia Nagy János a kiváltságosok számát gyarapította, mégis

	1546	1559	1562
1. Ruházati ipar			
szabó	54	57	51
Szűcs	7	16	24
varga	18	17	25
2. Élelmiszeripar			
mészáros	10	13	18
molnár	5	8	6
sóvágó	2	-	1
Sós	1	1	1
Sörös	-	-	1
borégető	2	2	2
3. Vas- és fémipar			
ötvös	6	6	10
kovács	6	4	12
csiszár	3	1	2
kamagyártó	1	1	2
lakatgyártó	-	1	-
öntőgyártó	1	1	-
4. Építő- és agyagipar			
ács	8	5	10
fazekas	1	1	-
faragó	-	2	1

Ráckeve kézművessége 1546 és 1562 között, 1/1. KÁLDY-NAGY (1971): 85-95. KÁLDY-NAGY (1977): 261-267.

jobbnak látta, hogy elhagyja eredeti lakóhelyét, és 1667-ben Kunszentmiklósrá költözött.¹⁷ Váradi György szabadszállási iskolamester szintén elsajátította a csizmadia mesterséget, mielőtt Ráckevén elfoglalta volna a jegyzői állást.¹⁸ A nagykőrösi templom üvegezését 1639-ben befejező kevei mesterek céhtagságát írott forrás hiányában nem tudjuk bizonyítani.¹⁹

Külön tanulmányt érdemelne annak a kérdéskörnek a vizsgálata, vajon Ráckevén miért nem alakultak céhek a Mohácsot követő évtizedekben, illetve – a másik oldalról megközelítve a témakört – az iparosok miért mondtak le az érdekvédelemben rejlő lehetőségekről, amelyekre a törökök ellen oly nagy szükség lett volna. Nagyon erős a gyanú, hogy talán épp a hódítók tiltották be a társadalmi önszerveződésnek ezt a sajátos, de általuk el nem ismert formáját. A felvetett probléma eldöntése mindenképpen további kutatást igényel.

A teljesség kedvéért rövid kitérőt szükséges tenni azokra a török kézművesekre, akik a hódoltságban állomásozó

¹⁶ Pest megyei Levéltár (továbbiakban: PmL) V. 180/A-a. Ráckeve mezőváros iratai. Tanácsi iratok. 13/a. kötet. Ráckevői krónika (1600-1836). Bejegyzés a belső borítón. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: *Kecskemét gazdasági fejlődése 1700–1850*. Kecskemét, 1994. 154. SZAKÁLY Ferenc: *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapest, 1997. 54. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21.) (továbbiakban: SZAKÁLY 1997).

¹⁷ SZAKÁLY (1997): 281.

¹⁸ SZAKÁLY Ferenc: *Egy mezővárosi tanító-nótárius életútja* (Váradi György feljegyző könyve, 1630–1676). IN: KÁLLAY István (szerk.): *A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181-1981*. I. kötet. Budapest, 1984. 266.

¹⁹ MAKKAI László: *Pest megye története*. IN: DERCSÉNYI Dezső (szerk.): *Pest megye műemlékei*. I. kötet. Budapest, 1958. 110.

katonák és a feladatukat itt teljesítő polgári tisztviselők igényeit elégítették ki. Igaz, új iparágakat nem honosítottak meg, de szakismeretük és kézügyességük révén felvirágoztatták a magyarországi bőr-, agyag- és építőipart.²⁰

A vízigényes szakmákkal foglalkozó mesterek – bőrkikészítők, cserzővargák, csizmadiák, kordoványosok, szattyánkészítők, szappanosok, agyagformázó tabákosok, fazekasok stb. – külön városrészekben, ún. mahallékban telepedtek le. Ezeket a folyók, tavak, patakok mentén elterülő balkáni városnegyedeket az itt található bőrcserző műhelyek után a hódítók Debbaghánénak nevezték. Ennek a kifejezésnek rövidített változata Tabán formában él tovább nyelvünkben. A hódoltsági tabánok elsősorban a Duna mentén jöttek létre: Budán, Pesten, Vácott, Ráckeven, Nagymaroson és Dunaföldváron.²¹

A török iparosok nem céhekbe, hanem ún. *esnáfok*ba tömörültek, s üzlethelyiségeiket a kincstártól bérelték. Életüket egy hivatalos városi személy, a *muhteszib aga* irányította. Ő ellenőrizte a termelést, ő szabta meg az árakat és a béreket, általában a ráckevei norma szerint. Az *esnáfok* élén a *sejk* vagy a *pír* állt, ám egészen más funkciót töltött be, mint a magyar céhmes-ter.²²

Az 1540-es évektől Ráckeven is feltűnt „*egynéhány varga török*”,²³ akik a ban kamatoztathatták tudásukat. Ha igazak Olga Zirojević számításai, 1580-ban 46, 1584-ben 18 muzulmán háztartásfőt, köztük négy csizmadiát (*çizmeci*) írtak össze Ráckeven.²⁴ A mészárosok között is fellelhetünk egy török iparost:

5. Bőripar	1546	1559	1562
tímár	3	1	2
szíjgyártó	1	1	3
erszénygyártó	-	1	-
nyereggyártó	3	4	4
6. Faipar			
asztalgyártó	1	2	3
ajtógyártó	-	-	1
szítakötő	1	-	-
táltöltő	1	1	-
kerekes	1	1	1
7. Szövőipar			
takács	1	4	2
nyíró	3	3	3
fonó	-	-	1
8. Egyéb			
borbély	9	7	14
portörő	1	-	1
ÖSSZES	151	162	202

Ráckeve kézművessége 1546 és 1562 között, 1/2. KÁLDY-NAGY (1971): 85-95. KÁLDY-NAGY (1977): 261-267.

²⁰ SINKOVICS István: *A három országrész igazgatása.* IN: *Magyarország története 1526–1686.* 3/1. Főszerk.: PACH Zsigmond Pál. Budapest, 1987. 466. RÁCZ István: *A török világ hagyatéka Magyarországon.* Debrecen, 1995. 77-82. (továbbiakban: RÁCZ 1995)

²¹ FEKETE Lajos – NAGY Lajos: *Budapest története a török korban.* Budapest, 1986. 45. GERELYES Ibolya: *Inventories of turkish estates in Hungary in the second half of the 16th century.* Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus XXXIV. Fasc. 2-3. Budapest, 1985. 280.

²² VASS Előd: *Vác a török korban.* IN: Sági Vilmos (szerk.): *Vác története.* I. kötet. Szentendre, 1983. 98. Studia Comitatus 13. HEGYI Klára: *Török iparosok a hódoltságban.* IN: NAGYBÁKAY Péter - NÉMETH Gábor (szerk.): *V. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1984.* Veszprém, 1985. 35. (továbbiakban: HEGYI 1985). FENYVESI László: *A magyarországi balkániak etnikailag heterogén kézműves társadalma (15–17. század).* IN: NAGYBÁKAY Péter - NÉMETH Gábor (szerk.): *VI. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém 1988.* Veszprém, 1989. 146.

²³ MOL E 213. Városi és községi pecsétellátott iratok. 8. doboz (Pest megye). Ráckeve, No. 1. fol. 66.

²⁴ ZIROJEVIĆ, Olga: *Carigradski drum od Beograda do Budima u XVI i XVII veku.* Novi Sad, 1976. 156-157. (Institut za izučavanje istorije Vojvodine. Monografije. Knjige 14.)

Teszvids Kaszabot (Mészáros Teszvidset). Ő 1544-ben társult be a Csepel-sziget adójának beszedésére vállalkozó kereskedők közé, s 1546-ban összesen 227.860 akcséval számolt el a budai kincstárnak.²⁵

Minden pozitív vonása ellenére a magyarországi – és a ráckevei – török ipart az egyoldalúság és a kisszerűség jellemezte. Egyfelől azért, mert a hódoltságot elárasztó értékes szőnyegetek, textíliákat, drága fegyvereket, ötvösmunkákat, díszes kerámiákat és más fényűzési cikkeket nem az itteni balkáni iparosok állították elő, hanem azok kereskedelmi forgalom vagy ajándékozás útján kerültek az országba. Ennek következtében a keleti luxusipar munkamódszerei eleve nem tudtak meghonosodni hazánkban.

Másrészt maguk a kézművesek is szegényes körülmények között dolgoztak. Nagy műgonddal elkészített termékeiket azok a korlátozott létszámú, kevés pénzzel rendelkező katonák vásárolták meg, akik maguk is gyakran folytattak ipari tevékenységet. Így aztán a török – balkáni iparágak idegen testként ékelődtek be a Csepel-szigeti települések gazdasági életébe, s be kellett érniük a hódítók meglehetősen szerény igényű felvevőpiacával.²⁶

A török kézműves-szatócsook jelenléte tehát kétségtelenül színesítette, de érdemben nem befolyásolta Ráckeve ipari termelését. A hagyományos magyar iparágak nem hanyatlottak, hanem éppen ellenkezőleg, még virágoztak is a 16–17. században.

Ezek közé tartozott a ruházati ipar (mellékelt ábra). A szabó, a szűcs és a varga mesterség 1546-ban 79 fővel, 1559-ben 90 fővel, 1562-ben 100 fővel képviseltette magát. A legnépesebb csoportot a szabók alkották. Számuk 1546-ban 54 főre, 1559-ben 57 főre, 1562-ben 51 főre rúgott. Bár többségük magyarnak vallotta magát, Szabó János esetében a név erősen gyanús: testvérét ugyanis Nikolának, míg két segédét Petrinek és Péjónak hívták.

Az iparosok 25–35 %-át kitevő szabók az olcsó külföldi textíliákat (szöveteket, vásznakot) varrták kész áruvá. Néhányan hivatásszerűen kereskedtek is, mint például Szabó Pál és társa, Szabó Máté. Mindketten budai zsidóktól vettek fel kölcsönt, hogy Pécsre utazhassanak és ott „al pénzzel” – valószínűleg hamis pénzzel – üzletelhessenek. Miután kétes ügyleteiket megunták, kezesek elfogták és 1606-ban börtönbe vetették őket.²⁷

A Bécsben kereskedő Szabó Istvánnak Nyőre Imre győri lakos 1554. január 12-én 10 000 kaszát ígért, csak hogy miatta többé ne zaklassa a székesfehérvári Nagy Tamásné és fiát, Nagy Pétert: „*En ky wagyok Nyewre Imre . . . gyewreth [Győrött] lakozó vallom en magamat, az en levelemnek Rendybe hogy az minémű marháját [marháját, vagyónát] . . . Ez tisztelendő Marta asszonynak Néhai Nagy Tamásnének fehérvári bírónénak, és Nagy Péternek ő fiának én érettem az Kewy Szabo ystwan [István] el Bewcheltette [becsültette] volna, ez mostan Pechet alath [pecsét alatt] . . . fogadok Ewneky*

²⁵ VELICS Antal – KAMMERER Ernő: *Magyarországi török kincstári defterek*. II. kötet. Budapest, 1890. 10–11.

²⁶ HEGYI (1985): 40–42. RÁ CZ (1995): 77.

²⁷ MOL E 213. Városi és községi pecsétellátott iratok. 8. doboz (Pest megye). Ráckeve, No. 2. fol. 69.

[őneki, mármint Szabó Istvánnak] az en hytemre és emberséges tisztességemre, hogy adok ő neki az én érettem lett nyomorúságáért 10 000 kaszath ez jövendő bewyth kezep [böjt közép] napjára minden ok wethetlen [okvetlenül] ...²⁸

A „Ruhás oldal”-on lakó szabókat Ráckevén nagyfokú tisztelet övezte. Ennek jeleként Szabó Bálintot, Szabó Andrást, Szabó Jánost, Szabó Albertet, Szabó Dimitrét és Szabó Jakabot 1562-ben „ser-i mahallé”-nek, „utcafőnök”-nek választották meg. A 39 lakóközvet vezetői közül mellesleg 18-an iparosnevet viseltek: Asztaljártó Lukács, Varga György, Szűcs Ferenc, Szabó Bálint, Varga Mátyás, Nyíró Lukács, Szabó András, Szabó János, Szabó Albert, Szűcs Gergely, Szűcs Orbán, Szűcs Zsivkó, Ötvös Máté, Szabó Dimitre, Ötvös István, Szűcs István, Szabó Jakab és Ötvös Mihály.²⁹

Érdekes módon ez az arány visszaköszön a 17. századi főbírói névsorban is. 1609 és 1686 között tíz Szabó, tizenkét Varga, hét Kovács – mintha a kovácsok átvették volna az ötvösök funkcióját –, öt Szűcs, három Csizmadia, három Mészáros, két Molnár, két Takács, egy Ötvös, egy Asztalos, egy Faragó és egy Borbély vezetéknevű személy állt a város élén. Nevezetesen: Szabó Miklós (1609), Szabó Bálint (1611), Öreg Szabó Máté (1621), Szabó Mátyás (1625, 1647), Szabó Miklós (1649), Szabó Pál (1652, 1658), Újtói Szabó György (1654), Babarczi Szabó János (1657), Szabó Benedek (1681), Lacházi Öreg Szabó István (1666), Öreg Varga János (1608), Öreg Varga Márton (1613, 1624), Gazdag Varga János (1615), Varga István (1626, 1638), Varga Miklós (1643), Varga György (1645), Pamotyai Varga István (1647), Varga Mátyás (1661), Lázár Varga István (1666), Cseri Varga István (1668), Varga István (1671, 1683), Varga Pál János (1682), György Kovács (1615), Lukács Kovács (1629), Jakab Kovács (1630, 1642, 1650), István Kovács (1636), Mihály Kovács (1639), András Kovács (1640), János Kovács (1672, 1677), Szűcs Tamás (1614), Szűcs Balázs (1631, 1641, 1649), Szűcs György (1635), ifjú Szűcs Péter (1643), Szűcs György (1674), Csizmadia Miklós (1660), Csizmadia András (1668, 1679), Csizmadia Gergely (1678), Mészáros György (1620), Mészáros Gergely (1631), Mészáros István (1642, 1652), Molnár Ferenc (1645, 1651), Molnár Mátyás (1674), Takács István (1657, 1665, 1673), Takács Gergely (1685), Ötvös Szabó János (1675), Asztalos János (1656), Faragó István (1650, 1663) és Borbély János (1611).³⁰

Iparágak	1546	1559	1562
Ruházati ipar	52,3 %	55,6 %	49,5 %
Élelmiszeripar	13,3 %	14,8 %	14,3 %
Vas- és fémipar	11,9 %	9,2 %	13,4 %
Építő- és agyagipar	6,0 %	5,0 %	5,4 %
Bőripar	4,7 %	4,3 %	4,5 %
Faipar	2,6 %	2,5 %	2,5 %
Szövőipar	2,6 %	4,3 %	3,0 %
Egyéb	6,6 %	4,3 %	7,4 %

Az iparágak egymáshoz viszonyított aránya Ráckevén (1546-1562). KÁLDY-NAGY (1971): 85-95. KÁLDY-NAGY (1977): 261-267.

²⁸ DÖBRENTEI Gábor (szerk.): *Régi Magyar Nyelvmélekek*. II. kötet. Buda, 1840. 106.

²⁹ KÁLDY-NAGY (1971): 89-95.

³⁰ PmL V. 180/A-a. Ráckeve mezőváros iratai. Tanácsi iratok. 13/a kötet. (1600–1836). 11-17. MAGDICS (1888): 94-100. Szakály Ferenc számításai szerint a tanácstagok 72,7%-a ipartűzésre utaló

A vargák a hétköznapi életben nélkülözhetetlen cipőket és lábbeliket készítettek. Bár számuk a szűcskével együtt sem érte el a szabókét, ez a szakma így is egy széles középréteg számára biztosított tisztas megélhetési feltételeket.³¹

Ráckeven a kézművesek 30–35 %-a olyan mesterséget (varga, szűcs, tímár, mészáros, szijgyártó, nyereggyártó, erszénygyártó) választott magának, amelyhez az alapanyagot – húst, bőrt, ínat, faggyút, szarut, szőrt, csontot – a szarvasmarha és a juh szolgáltatta. Ennek az a magyarázata, hogy a 17. század derekáig tartó konjunkturális időszak idején a települések határában százszámra tenyésztettek ökröket és juhokat, így az iparosok már lakóhelyükön, illetve annak közvetlen közelében hozzájutottak a szükséges nyersanyagokhoz.³²

A ruházati ipar mint húzóágazat mellé rövidesen felzárkózott az élelmiszeripar. Elterjedtségére jellemző, hogy 1546-ban 20, 1559-ben 24, 1562-ben 29 mészáros, molnárt, sóvágót, sóst, söröst és borégetőt regisztráltak a törökök Ráckeve magán az élelmiszeriparon belül a húsipar állt az élen. A 15–17. században a mészárosok felettből szerteágazó tevékenységet folytattak. Húst mértek ki, halakat, bőröket, zsírt, faggyút árultak, ingatlanokat béreltek és állatokkal kereskedtek. A kedvező piaci lehetőségeket kihasználva mindinkább felhagytak a marhák és a juhok vágásával, jóllehet a tímárokat továbbra is ellátták állatbőrökkel.³³

Meggazdagodásuk igazi forrása azonban a kereskedelem lett. 1551-ben az egyik ráckevei mészáros (*lanius*) Sáfár Jánost, az esztergomi érsek Tolna felé igyekvő udvari szállítóját „*méltatlan módon feltartóztatta*” és 144 forintot követelt tőle. A sértett fél a királyhoz fordult panaszával. Sajnos, az ügy végkifejletét nem ismerjük, mivel a per folytatásról nem kerültek elő újabb írásos emlékek.³⁴

A 17. század derekán – rövid időre – egy dömsödi mészáros is megtelepedett a városunkban, de 1664. június 13-án a budai pasa engedélyével visszatért szülőfalujába. A ráckevei *szubasi* külön parancsba kapta, hogy a hazaköltözni szándékozó dömsödi mészáros és a bírót ne zaklassa többé a kocsik visszaszolgáltatásával.³⁵

nevet viselt. SZAKÁLY Ferenc: *A hódolt megye története*. IN: *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig*. TORMA István közreműködésével szerkesztette ZSOLDOS Attila. Budapest, 2001. 487. (továbbiakban: SZAKÁLY 2001).

³¹ BOGDÁN István: *Régi magyar mesterségek*. Budapest, 1973. 242-249. (továbbiakban: BOGDÁN 1973). BOGDÁN István: *Mestere volt egykor . . .* Budapest, 1984. 251-252. (továbbiakban: BOGDÁN, 1984). BUZA (1996): 136.

³² SZAKÁLY (1971): 253-254.

³³ KUBINYI András: *Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig)*. IN: *Budapest története*. II. kötet. Főszerk.: GEREVICH László. Budapest, 1975. 123. (továbbiakban: KUBINYI 1975). BOGDÁN (1973): 159-166. BOGDÁN (1984): 192-193.

³⁴ MOL E 21. *Benignae resolutiones*. fol. 105. MOL Filmtár: 15 274. doboz. BUNYITAY Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János – KOLLÁNYI Ferenc – LUKCSICS József. (szerk.): *Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából*. V. kötet. 1548–1551. Budapest, 1912. 577-578.

³⁵ Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Nagy-Kőrös, Czegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból. Összegyűjtötték: SZILÁDY Áron és SZILÁGYI Sándor. II. kötet. Pest, 1863. 260. p. (Török-magyar-kori történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytár. II.)

A gyenge gabonatermeléséről ismert Ráckeve gazdasági életében kiemelt hely illeti meg a malomipart. A molnárok jelentősége felbecsülhetetlen, mégis anyagi helyzetük eltörpült a mészárosoké mellett. Mindez azért érdekes, mert a helybéliek és a szomszédos falvak lakói egyaránt a mezővárosban öröklötték gabonájukat. Kérdés persze, hogy a malomipar fejlettsége lemérhető-e pusztán a molnárok száma alapján. Nagyon úgy fest, hogy nem.

1546-ban 22, 1562-ben 19, 1580-1590-ben 9-9 egykerekes, alulcsapó hajómalom kelepelt a Dunán. Feltűnő, hogy a tizenhat tulajdonos – Farkas Petre, Péter Imre, Markó Burik, Nikola Turcit, Dimitri Zselik, Gyurka Milik, Bárán Albert, Gyurko Miladin, Nikola Čurtornik, Neva Kostadin, Ács Mihály, Balik János, Sóvágó Lukács, Nev Vukovik, Antal Radosevik, Marko Ranakovik – között egyetlen Molnár vezetéknevű személy sem fordul elő. Talán nem tévedünk nagyot, ha arra gondolunk, hogy a tulajdonosi jogokat a település gazdag kereskedői gyakorolták, míg a molnárok csupán bérlőként üzemeltették a vízi- és szárazmalmokat.³⁶ Hasonló jelenséget tapasztalunk Tolnában is, ahol a huszonnégy malomtulajdonosból tizenheten gabonatermeléssel egyáltalán nem foglalkoztak.³⁷

Dacára annak, hogy külföldről iszonyatos mennyiségű fémeszközök (szegek, kések, kaszák) árasztották el a hazai piacot, a fémiparon belül hét szakma különült el egymástól. A kovácsok mint a korszak ezermesterei például nem csak a legszükségesebb mezőgazdasági eszközöket készítették el és javították meg, hanem állatokat is gyógyítottak. Igazán a 17. században – 1615 és 1677 között – „futották ki” magukat, amikor hét kovács összesen tíz alkalommal töltötte be a mezővárosban a bírói tisztséget. S csakúgy, mint korábban, most is keresztnévükön és a magyar „kovács” névhelyettesítővel írták össze őket.³⁸

A fémművesség csúcsát az ötvösség jelentette. A Budai Szandzsák területén mindössze öt hászvárosban tevékenykedtek ötvösök: Budán, Pesten, Vácott, Kecskeméten és Ráckevén. A mesterség a városiasodás fokára utal, s ott vert gyökeret, ahol a művészien elkészített ékszereket, fegyvereket és más tárgyakat értékesíteni lehetett.

A település neve	Az ötvösök száma			
	1546	1559	1562	Átlag
Buda	1	2	5	3
Kecskemét	5	6	7	6
Pest	1	2	2	2
Ráckeve	6	5	10	7
Vác	-	2	3	2
ÖSSZES	13	17	27	20

Ötvösök a Budai Szandzsák hászvárosaiban (1546-1562). KÁLDY-NAGY (1971): 7-15. 85-95. 116-121. 184-187. és 328-335. KÁLDY-NAGY (1977) 35-40. 78-80. 173-177. 203-207. és 261-267.

³⁶ KÁLDY-NAGY (1971): 89. KÁLDY-NAGY Gyula: *A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok.* Budapest, 1985. 506. Pest megye múltjából 6. R. VÁRKONYI Ágnes: *Három évszázad Magyarország történetében 1526-1790.* I. kötet. *A megosztottság évszázada 1526-1606.* Budapest, 1999. 122.

³⁷ KÁLDY-NAGY Gyula: *Tolna mezőváros mezőgazdasági termelése a XVI. század derekán a török adójegyzékekben.* Agrártörténeti Szemle, 1962. IV. évf. 3-4. sz. 582. SZAKÁLY (2001): 380.

³⁸ SZABÓ György: *A fülöpi kovács a XV-XVI. században.* Folia Archeologica VI. Szerk.: MIHALIK Sándor. Budapest, 1954. 136-143. BOGDÁN (1973): 15-24. BOGDÁN (1984): 179-181.

Az ötvösök a török hódítás előtt főként a birtokos nemesség számára dolgoztak. Most, hogy a nemesek elmenekültek a hódoltságból, az új vevőkör azokból a jó módú mezővárosi polgárokból került ki, akik az állat- és egyéb kereskedelemről származó tőkájukat arany- vagy ezüstáruk vásárlásába fektették.³⁹

A ráckevei ötvösök leginkább piacra termeltek, s ebből adódóan üzleteltek is. Emlékezzünk csak vissza! Ötvös Istvánt 1508-ban „mercator”-nak (kereskedőnek) címezték az oklevelek.⁴⁰ Vagyonos ember lehetett, akárcsak Ötvös Péter esküdt előljáró (1536),⁴¹ valamint Ötvös Máté, Ötvös István és Ötvös Mihály utcafőnökök (1562).⁴²

Hiába találjuk az esküdt előljárók között Asztaljártó Lukácsot, Asztalos Jánost, Faragó Istvánt, Nyíró Lukácsot, Takács Istvánt és Takács Gergelyt, a fa- és a szövőipar városunkban nem ütötte meg a fémművesség szintjét. A hordókat készítő kádárok hiánya az alacsony bortermeléssel, a takácsok, nyírók és fonók alacsony száma pedig a hazai textilipar gyengeségével függött össze. Az ügyes kezű hajóácsok és faragómolnárok keze alól kisebb naszádok, sajkák, hajók és malmok kerültek ki.

Valamivel kedvezőbb helyzet teremtdött az építőipar terén. Azokban a helységekben, ahol ácsokat és kőműveseket említenek a források, biztosra vehető, hogy nem a lakosok építették fel házaikat, hanem egy külön erre specializálódott, szakemberekből álló iparos réteg.

Az építészek életkörülményeiről sokat elárul a két iszlám hitre áttért szerb ács (*dülger*), Dimo és Andrea hagyatéki leltára. Az 1591-ben Csepelen elhunyt mesterek közönséges szerszámokat (fejsze, szekerce, ásó, mérőón) és használati tárgyakat (székek, polcok, kosarak, tányérok) hagytak az utókorra. Olyan eszközöket, amelyeket szinte minden háztartásban meg lehetett találni. Azt viszont nem engedhették meg maguknak, hogy ékszereket vagy kincseket gyűjtsenek, de ugyanakkor szegényeknek sem tarthatjuk őket. Lehetséges persze az is, hogy rablótámadás érte őket, ezért nem akadt értékes holmikra náluk a kádi.⁴³ Ezzel szemben kifejezetten vagyonos polgárként jellemezhetjük az 1546-ban Nagyszombatban elfogott és kémkedéssel vádolt Kőműves Sebestyént,⁴⁴ továbbá Kőműves Pétert, Ráckeve 1536. évi esküdt polgárát,⁴⁵ Ács Mihály utcafőnököt, és a görög (*Graecus*) származású Latomus adóberlőt, aki 1572-ben távozott el az élők sorából.⁴⁶

³⁹ SZAKÁLY (1971): 258. BOGDÁN (1973): 233-241. KUBINYI (1975): 121.

⁴⁰ MOL DL 36 399.

⁴¹ ÁM Dok. gyűjt. 69. 34.; MAGDICS (1888): 70.

⁴² KÁLDY-NAGY (1971): 94-95.

⁴³ GERELYES (1985): 283. és 328.

⁴⁴ SZAKÁLY Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez.* Budapest, 1995. 136. (Humanizmus és reformáció 23.)

⁴⁵ ÁM Dok. gyűjt. 69. 34. MAGDICS (1888): 70.

⁴⁶ KATHONA Géza: *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből.* Budapest, 1974. 114. és 143. (Humanizmus és reformáció 4.)